BUYUK IPAK YO‘LINING DAVLATLARARO HAMKORLIK VA TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Niyozova Nilufar Shomurodovna
Toshkent davlat tibbiyot universiteti
Ijtimoiy fanlar kafedrasi dotsent o‘qituvchisi

Jumabayeva Dilnura Ikram qizi
Toshkent davlat tibbiyot universiteti
1-son Davolash ishi fakulteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23204153

Annotatsiya

Maqolada Buyuk ipak yo‘lining tarixiy shakllanishi, uning davlatlararo hamkorlikni mustahkamlashdagi o‘rni hamda zamonaviy turizmni rivojlantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. UNESCO va Butunjahon turizm tashkiloti (UNWTO, hozirgi UN Tourism) tashabbuslari, 2023-yilda Zarafshon–Qoraqum yo‘lagining Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilishi va O‘zbekiston turistik oqimining 2025-yildagi dinamikasi rasmiy manbalar asosida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Buyuk ipak yo‘li, turizm, davlatlararo hamkorlik, Samarqand deklaratsiyasi, Butunjahon merosi, O‘zbekiston.

Kirish

Buyuk ipak yo‘li — Sharq va G‘arbni bog‘lagan, ming yillar davomida tovar, g‘oya va texnologiyalar almashinuviga xizmat qilgan karvon yo‘llari tarmog‘idir. “Ipak yo‘li” atamasini nemis geografi Ferdinand fon Rixtgofen XIX asrda ilmiy muomalaga kiritgan [1].

Bugungi kunda bu meros ikki yo‘nalishda yangi mazmun kasb etmoqda. Birinchidan, u mamlakatlar o‘rtasidagi transport, savdo va madaniy aloqalarni kengaytirishning tarixiy asosi sifatida qaralmoqda. Ikkinchidan, u xalqaro turizmning eng taniqli brendlaridan biriga aylangan. Maqolaning maqsadi shu ikki jihatni rasmiy xalqaro hujjatlar va statistika asosida ko‘rsatib berishdir.

1. Tarixiy asos

Ipak yo‘lining rasmiy boshlanishi odatda miloddan avvalgi II asrga, Xitoy elchisi Markaziy Osiyoga yo‘l ochgan davrga bog‘lanadi. Xitoy rasmiy manbalarida ham bu voqea “2100 yildan ortiq ilgari” ochilgan yo‘l sifatida eslatiladi [2]. Yo‘l orqali ipak, choy, chinni, ziravor, shisha, mo‘yna va qimmatbaho toshlar tashilgan.

Biroq yo‘lning asosiy qadriyati savdodan tashqarida edi. UNESCO ta’kidlaganidek, bu tarmoq turli madaniyatlar o‘rtasida muloqot va o‘zaro ta’sir kanali vazifasini o‘tagan [1]. Shu sababli UNESCO 1988-yilda “Ipak yo‘llarini kompleks o‘rganish: muloqot yo‘llari” (Integral

Study of the Silk Roads: Roads of Dialogue) loyihasini boshladi; u 1997-yilgacha davom etdi va yo‘nalishlar bo‘ylab bir necha yirik ekspeditsiyalarni o‘z ichiga oldi [1][3].

Markaziy Osiyo shaharlari — Samarqand, Buxoro, Xiva, Marv va boshqalar — bu tarmoqning asosiy tayanch nuqtalari bo‘lib, karvonsaroylar va bozorlar orqali savdogarlarni qabul qilgan.

2. Davlatlararo hamkorlikdagi ahamiyati

2.1. Madaniy meros bo‘yicha transchegaraviy hamkorlik

Ipak yo‘li tabiatan bir necha davlat hududidan o‘tadi, shu sababli uni asrash ham birgalikdagi harakatni talab qiladi. Bunga eng yaqin misollardan biri — Zarafshon–Qoraqum yo‘lagi. 2023-yil 17-sentabrda UNESCO Butunjahon merosi qo‘mitasining Ar-Riyodda o‘tgan kengaytirilgan 45-sessiyasi “Ipak yo‘llari: Zarafshon–Qoraqum yo‘lagi”ni ro‘yxatga kiritdi [4][5]. Bu transmilliy serial obyekt Tojikiston, Turkmaniston va O‘zbekistonni qamrab oladi va miloddan avvalgi II asrdan milodiy XVI asrgacha bo‘lgan davrga oid 30 dan ortiq tarkibiy qismdan iborat; UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, uning uzunligi 866 km [4][6]. Uch davlat nomzodlikni va keyingi boshqaruv rejalarini birgalikda tayyorlagani alohida ta’kidlangan [4].

2.2. Zamonaviy iqtisodiy tashabbuslar

2013-yil 7-sentabrda Xitoy Raisi Si Szinpin Qozog‘istonning Astana shahridagi Nazarboyev universitetida “Ipak yo‘li iqtisodiy belbog‘i”ni birgalikda barpo etish tashabbusini ilgari surdi; bir oy o‘tib, Indoneziyada “XXI asr dengiz Ipak yo‘li” g‘oyasini taklif qildi. Bu ikki g‘oya keyinchalik “Bir makon, bir yo‘l” tashabbusiga aylandi [7][8]. Tashabbus Markaziy Osiyo davlatlarini ham o‘z transport va infratuzilma loyihalarini shu yo‘nalishlar bilan uyg‘unlashtirishga undadi [9].

Shuni ham ta’kidlash kerakki, tashabbusning samaradorligi borasida yagona fikr yo‘q: ayrim tahlilchilar loyihalarning bir qismi avval e’lon qilingan, ayrimlari esa muddatidan kechikayotganini ta’kidlaydi [10]. Shu bois uning turizmga ta’sirini baholashda aniq ko‘rsatkichlarga tayanish muhim.

3. Turizmni rivojlantirishdagi o‘rni

3.1. Xalqaro institutsional asos

Ipak yo‘li turizmi bo‘yicha xalqaro hamkorlik 1990-yillar boshida shakllandi. 1993-yilda UNWTO Ipak yo‘li turizmini rivojlantirish bo‘yicha uzoq muddatli loyihani boshladi [11]. 1994-yil 5-oktabrda Samarqandda 19 davlat Ipak yo‘li turizmi bo‘yicha **Samarqand deklaratsiyasi**ni qabul qildi; hujjat Registon maydonida imzolangan [12][13]. Keyinchalik Xiva (1999), Buxoro (2002), Astana (2009) va Sheroz (2010) uchrashuvlari ham shunga o‘xshash deklaratsiyalar bilan yakunlandi [12]. Buxoro deklaratsiyasi barqaror turizm afzalliklarini ta’kidlab, madaniy va ekologik turizmni rag‘batlantirish choralarini belgilagan [12]. UNWTO 2004-yilda Samarqandda Ipak yo‘li bo‘yicha mintaqaviy markaz ochgan [14].

Bu jarayonning o‘zi davlatlararo hamkorlikning amaliy namunasidir: Samarqand deklaratsiyasining 20 yilligiga (2014) kelib esa Ipak yo‘li dasturi 30 dan ortiq a’zo davlat bilan ishlagan va transchegaraviy turistik loyihalar ko‘paygan [13]. Murakkab viza tartiblari esa hamon asosiy to‘siq sifatida qayd etilgan [15].

2023-yil 16–20-oktabrda Samarqand UNWTO Bosh assambleyasining 25-sessiyasiga mezbonlik qildi; unda 117 davlat va mintaqa delegatsiyalari, jumladan 70 nafar vazir darajasidagi rasmiy ishtirok etdi [16][17]. Bu O‘zbekistonda o‘tgan birinchi Bosh assambleya bo‘ldi [18].

3.2. Moddiy va nomoddiy meros

Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabzdagi tarixiy markazlar YUNESKO ro‘yxatidan joy olgan, hunarmandchilik, an’anaviy taomlar va festivallar esa sayyohlarga o‘ziga xos tajriba taklif etadi. Bu meros Ipak yo‘li brendining asosiy tovar “mazmuni”dir.

3.3. O‘zbekiston misolida raqamlar

Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda O‘zbekistonga turistik maqsadda 11,7 million xorijiy fuqaro tashrif buyurgan — bu 2024-yilga nisbatan 3,7 million kishi yoki 46,8 foizga ko‘p [19][20]. Asosiy oqim qo‘shni davlatlardan kelgan:

Mamlakat	2025-yil (taxminan)
Qirg‘iziston	3,3 mln
Tojikiston	2,7 mln
Qozog‘iston	2,7 mln
Rossiya	984 ming
Afg‘oniston	476 ming
Turkmaniston	370 ming
Xitoy	279 ming
Turkiya	175 ming

Manba: Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, Kun.uz tahlili [19].

Jami tashriflarning 81,5 foizini (9,5 million) qo‘shni davlat fuqarolari tashkil etgan; Xitoydan tashriflar 3,8 baravar, Afg‘onistondan 6,5 baravar oshgan [19]. Bu raqamlar bir tomondan viza erkinlashtirish, aviaqatnovlar va infratuzilma rivoji natijasini ko‘rsatadi [20]; boshqa tomondan, o‘sishning katta qismi mintaqaviy, ko‘pincha qisqa muddatli tashriflar hisobiga ekanini anglatadi. Shu sababli bu statistikani faqat madaniy-merosga yo‘naltirilgan “Ipak yo‘li turizmi”ning o‘sishi deb talqin qilish to‘g‘ri bo‘lmaydi; u umumiy turistik jozibadorlik va mintaqaviy hamkorlik ko‘rsatkichi sifatida o‘qilishi lozim.

4. Muammolar va istiqbollar

Mavjud manbalar asosida quyidagi muammolarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

- **Viza va chegara jarayonlari:** UNWTO murakkab viza tartiblarini turizm o‘sishining asosiy to‘siqlaridan biri deb baholagan, Ipak yo‘li davlatlari vazirlari esa bu bo‘yicha qo‘shma harakatlar muhimligini ta’kidlagan [15]. Yagona “Ipak yo‘li vizasi” g‘oyasi bo‘yicha O‘zbekiston va Qozog‘iston muzokaralar olib borgani haqida ma’lumotlar bor [11].
- **Barqarorlik:** UNWTO rasmiylari Ipak yo‘li turizmida barqarorlik masalasini asosiy muammo sifatida alohida ta’kidlagan [13]. Turistik oqim ortishi bilan merosni muhofaza qilish va yuklamani boshqarish yanada dolzarb bo‘lib boradi.
- **Hududlararo uyg‘unlik:** bitta marshrutda bir necha mamlakatni qamrab oluvchi mahsulotlar hali yetarlicha rivojlanmagan; Zarafshon–Qoraqum yo‘lagi kabi umumiy obyektlar bunga asos yaratadi [4].

Istiqbolda quyidagi yo‘nalishlar ustuvor bo‘lishi mumkin: yagona turistik viza va axborot platformalari, transchegaraviy marshrutlar, mahalliy hamjamiyat va hunarmandlarni jalb etish, hamda merosni muhofaza qilish bilan turizmni uyg‘unlashtiruvchi barqaror model.

Xulosa

Buyuk ipak yo‘li tarixan xalqlar o‘rtasida savdo va madaniy muloqot kanali bo‘lgan bo‘lsa, bugun u xalqaro hamkorlikning institutsional asosi va turizm brendi sifatida xizmat qilmoqda. 1988-yildagi UNESCO loyihasi, 1994-yildagi Samarqand deklaratsiyasi, 2023-yilda Zarafshon–Qoraqum yo‘lagining Butunjahon merosiga kiritilishi va Samarqandda o‘tgan UNWTO Bosh assambleyasi bu hamkorlikning izchil rivojlanganini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda 2025-yildagi rekord turistik oqim bu salohiyatning amaliy natijasi bo‘lsada, uning aksariyati qo‘shni davlatlar hissasiga to‘g‘ri keladi. Shu bois kelgusida Ipak yo‘li merosiga asoslangan sifatli, uzoq masofalardan keluvchi sayyohlarni jalb qiladigan transchegaraviy mahsulotlarni rivojlantirish, viza va infratuzilma masalalarini birgalikda hal qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan manbalar

1. UNESCO. Integral Study of the Silk Roads: Roads of Dialogue (1988–1997). UNESCO arxivi: https://webarchive.unesco.org/web/20151222180111/http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001591/159189E.pdf
2. Xinhua. Xi Story: A transformative speech that gave rise to Belt and Road Initiative. https://eng.yidaiyilu.gov.cn/p/319127.html
3. UNESCO. 30th Anniversary of the UNESCO Silk Roads Programme. https://en.unesco.org/silkroad/events-festivals/30th-anniversary-unesco-silk-roads-programme-launch-ceremony-digital-archive-silk
4. UNESCO World Heritage Centre. Silk Roads: Zarafshan-Karakum Corridor (ID 1675). https://whc.unesco.org/en/list/1675
5. UCL Institute of Archaeology. Silk Roads: Zarafshan-Karakum Corridor inscribed on the UNESCO World Heritage List (29.09.2023). https://www.ucl.ac.uk/archaeology/news/2023/sep/silk-roads-zarafshan-karakum-corridor-inscribed-unesco-world-heritage-list
6. Turkmaniston Tashqi ishlar vazirligi. The Silk Road: Zarafshan-Karakum Corridor site is included in the UNESCO World Heritage List (18.09.2023). https://mfa.gov.tm/en/articles/954
7. USC US-China Institute. Xi Jinping, Speech in Astana, Kazakhstan, on Building a Silk Road Economic Belt (07.09.2013). https://china.usc.edu/node/61797
8. Johns Hopkins University Press. The Belt and Road Initiative: China’s New Grand Strategy? https://openresearch-repository.anu.edu.au/items/e3791d2c-a4cc-4bff-8cfb-4443d8eff7fe
9. Rosa-Luxemburg-Stiftung. The New Silk Road’s significance for Central Asia. https://www.rosalux.de/en/news/id/43467/transit-route-or-active-bridge
10. China’s Accidental Belt and Road Turns Six (qayta nashr). https://www.tbsnews.net/international/chinas-accidental-belt-and-road-turns-six

11. ADB ARIC. World Tourism Organization Silk Road Project. https://aric.adb.org/initiative/world-tourism-organization-silk-road-project
12. UNWTO. Silk Road Declarations. https://pre-www.unwto.org/ar/node/5348
13. Routes. UNWTO Hosts Silk Road Task Force Meeting. https://www.routesonline.com/news/29/breaking-news/242465/routes-silk-road-unwto-hosts-silk-road-task-force-meeting/
14. Uzbekistan Embassy (India). Uzbekistan, UNWTO Boost Cooperation. https://www.uzbekembassy.in/?p=1467
15. Argophilia. UNWTO Silk Road Ministers at ITB Berlin. https://www.argophilia.com/news/unwto-silk-road-ministers-itb-berlin/214061/
16. UNWTO. General Assembly — Twenty-fifth session. https://www.unwto.org/event/general-assembly-twenty-fifth-session
17. Macao Government Tourism Office. MGTO attends UNWTO General Assembly. https://www.gov.mo/en/news/315388/
18. O‘zbekiston hukumati portali. UNWTO General Assembly. https://gov.uz/en/news/view/2541
19. Kun.uz. Foreign tourist arrivals to Uzbekistan jump by nearly 47 percent in 2025 (20.01.2026). https://m.kun.uz/en/news/2026/01/20/foreign-tourist-arrivals-to-uzbekistan-jump-by-nearly-47-percent-in-2025
20. “Dunyo” axborot agentligi. In 2025, Uzbekistan welcomed a record 11.7 million foreign tourists. https://dunyo.info/en/turizm/v-2025-godu-uzbekistan-prinyal-iz-za-rubezha-rekordnye-117-milliona